

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Психодіагностика»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №14. Психодіагностика здібностей і креативності

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС гуманітарних та
соціально- економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол №8 від 15.08.2023)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Твердохвалова Ю.Л.

Рецензенти:

1. Професор кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, доктор психологічних наук, професор, Кузнєцов М.А.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Греса Н.В.

План лекції

1. Здібності та їх походження
2. Проблема здібностей в психодіагностиці
3. Діагностика здібностей
4. Характеристика тестів здібностей
5. Тести для психодіагностування креативності

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психологической диагностике. Киев: Наукова думка, 2014. –200 с.
2. Галян І.М. Психодіагностика: навч. посібник - К.: Академвидав, 2009. –464 с.
3. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика. Навч. посіб для вузів . –К.: Ельга Ніка-Центр. –2004. –400 с.

Допоміжна:

4. Пашукова Т.І., Допіра А.І., Дьяконов Г.В. Практикум із загальної психології. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000.
5. Практикум з психодіагностики / Укл.: О.О. Музика, В.М. Остринька, В.В. Остринський. – 2-ге вид., випр. і допов. – Житомир, 2000.
6. Психодіагностика: навчальний посібник / уклад. Ю.В. Кушнір; відп.ред. В.П. Кушнір. - Донецьк: КиЦ, 2012. - 346 с.
7. Самошкіна Л. М. Психодіагностика: Навч. наоч. посіб. з мультимедійним курсом /Під ред.чл.-кор. АПН України, професора Е. Л. Носенко. –Д.: Вид-во ДНУ, 2018. –448 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

8. Енциклопедія практичної психології «Психологос» <http://www.psychologos.ru/>
9. Енциклопедія психодіагностики «PsyLab.info» <https://psylab.info/>
10. Енциклопедія психології <http://www.psychology.ru/library/00070.shtml>

Текст лекції

Питання 1.

Здібності - визначаються як індивідуально-психологічні особливості людини, що виражають її готовність до оволодіння визначеними видами діяльності і до їхнього успішного виконання, що є умовою їхнього успішного виконання. Під ними розуміється високий рівень інтеграції і генералізації психічних процесів, властивостей, - відношень, дій і їхніх систем, що відповідають вимогам діяльності.

Говорячи про індивідуально-психологічні особливості, виділяють здібності, що мають психологічну природу, і варіюючі індивідуально. Підкресленням зв'язку здібностей з успішним здійсненням діяльності коло

індивідуально-варіюючих особливостей обмежується лише тими, що забезпечують ефективний результат діяльності. Отже, у число здібностей не потрапляють властивості темпераменту і характеру. А слово готовність ще раз обмежує коло обговорюваних властивостей, залишаючи за його межами навички, уміння і знання.

Предметом спеціального психологічного вивчення здібності стали в ХІХ столітті, коли роботами Ф. Гальтона було покладено початок експериментальному і статистичному дослідженню людських розбіжностей.

Здібності виявляються в процесі оволодіння діяльністю в тому, наскільки індивід за інших рівних умов швидко і ґрунтовно, легко і міцно освоює засоби її організації і здійснення. Вони тісно пов'язані з загальною спрямованістю особистості, із мірою усталеності схильностей людини до деякої діяльності. У основі однакових досягнень при виконанні діяльності можуть лежати різноманітні здібності; у той же час одна здібність може бути умовою успішності різних видів діяльності. Це забезпечує можливості широкої компенсації здібностей.

Один із важливих моментів у процесі навчання і виховання - питання про сензитивні періоди, що сприяють становленню визначених здібностей. Передбачається, що формування здібностей відбувається на основі задатків. Якісний аналіз здібностей спрямований на виявлення індивідуальних характеристик, необхідних для ефективного виконання конкретного виду діяльності. Кількісні виміри здібностей характеризують міру їхньої виразності. Найпоширеніша форма оцінки міри виразності спроможностей - тести.

Вивчення конкретно-психологічних характеристик різноманітних здібностей дозволяє виділити:

- 1) загальні якості індивіда, що відповідають вимогам не одного, а багатьох видів діяльності (інтелект);
- 2) спеціальні якості, що відповідають більш вузьким вимогам даної діяльності (здібність спеціальна).

Рівень і ступінь розвитку здібностей виражають поняття таланта і геніальності.

При визначенні структури здібностей як властивостей особистості завжди потрібно враховувати генетичні механізми й особливо ті властивості нервових процесів, які безпосередньо позначаються на динаміці розвитку психічних процесів і їхніх властивостей. Але потрібно враховувати, що здібності не виступають ізольовано від розвитку всіх інших систем, що входять в особистість як складові.

У структурі здібностей дуже важливе творче відношення особистості до виконуваної діяльності, психологічна готовність учитися і трудитися, усвідомлення своїх здібностей, критичність і самостійність їхньої оцінки.

У основі психологічних можливостей, що відрізняють конкретну людину від інших, лежать індивідуальні характеристики: конституціональні особливості, нейродинамічні властивості мозку, особливості функціональної асиметрії півкуль головного мозку та ін. Саме ця своєрідність індивідних характеристик виступає як природні задатки, але ще не визначає розвиток здібностей як

індивідуальних психологічних можливостей. Успіх діяльності залежить від взаємодії трьох компонентів: знань, умінь і мотивації. Але знання й уміння можуть засвоюватися завзятою працею при відсутності здібностей у цій області, тому їх ще не можна назвати здібностями. Сутність здібностей складають якості психічних процесів, що лежать в основі оволодіння знаннями й уміннями.

Структуру конкретної здібності складає сукупність психічних якостей, необхідних для успішного виконання відповідної діяльності. Особистість як носій визначених якостей має передумови для розвитку здібностей. Ці передумови перетворюються в реальні здібності, коли під впливом вимог діяльності починають укладатися у взаємодіючу систему якостей, завдяки якій досягається успіх діяльності. Здібності дуже динамічна, рухлива взаємодія різних психічних якостей при виконанні різноманітних видів діяльності може виявляти і формувати нові для даної особистості здібності.

Здібності різних людей до одной і того ж діяльності можуть мати різноманітну структуру завдяки індивідуальній своєрідності психічних якостей і їхніх сполучень. Нерідко людина змушена займатися деякою діяльністю, не маючи здібностей до неї. При цьому вона свідомо або несвідомо буде компенсувати хибу здібностей, спираючись на сильні сторони своєї особистості. Компенсація може здійснюватися через одержувані знання й уміння, або через формування типового стилю діяльності, або ж через іншу, більш розвитку здібність.

Як показники здібностей можуть розглядатися:

- 1) темп просування в оволодінні діяльністю;
- 2) широта переносу психічних якостей, що формуються;
- 3) співвідношення нервово-психічних витрат і кінцевого результату діяльності.

Здібність - сукупність уроджених анатомофізіологічних і набутих регуляційних властивостей, що визначають психічні можливості людини в різноманітних видах діяльності.

Кожна діяльність пред'являє комплекс вимог до фізичних, психофізіологічних і психічних можливостей людини. Здібності - міра відповідності властивостей особистості вимогам конкретної діяльності.

Різняться загальні і спеціальні здібності. Загальні здібності необхідні для усіх видів діяльності. Вони підрозділяються на елементарні - здібності до психічного відбитку дійсності, елементарний рівень розвитку сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, волі і складні - здібності до навчання, спостережливості, загальний рівень інтелектуального розвитку й ін. Без відповідного рівня розвитку елементарних і складних здібностей людина не може включатися ні в один із видів людської діяльності.

Взаємодія людини зі світом здійснюється у формі специфічної людської активності - діяльності. Діяльність - це функціональна взаємодія людини з дійсністю, спрямована на її пізнання і перетворення з метою задоволення своїх потреб. Тільки в діяльності реалізуються психічні можливості людини. Сама ж діяльність безупинно удосконалюється в силу постійного розвитку, зростання людських потреб.

На відміну від поведінкової активності тварин діяльність людини пов'язана з одержанням продуктів діяльності, що мають споживчу цінність. Діяльність пов'язана зі здатністю особистості до свідомої постановки цілі, застосуванню раніше вироблених і формуванню нових умінь і навичок, використанню знарядь і засобів діяльності.

Відповідно до видів діяльності різняться спеціальні здібності - графічні, художньо-літературні, конкретно-наукові (математичні й ін.), практично-організаційні й ін.

У структурі особистості істотні не тільки окремі здібності, але і їхні комплекси, найбільше відповідаючі повним вимогам широких сфер діяльності

Висока здібність до конкретного виду діяльності - талант, а комплекс здібностей, що забезпечують успіх у визначеній сфері діяльності, - обдарованість. Вищий рівень здібностей, втілений у епохально значимі здійснення, - геніальність (від лат. *genius* - дух).

Спеціальні здібності, що формуються на основі загальних здібностей у процесі фахового навчання. Талант - найвищий рівень творчих можливостей у конкретному виді діяльності. Геніальність - вищий рівень здібностей, втілений в епохально значимі здійснення. Загальні складні здібності - загальний рівень інтелектуальної організації індивіда, що формується в процесі загальної освіти. Обдарованість - загальна здатність до визначених сфер діяльності. Загальні елементарні здібності - психомоторна і сенсорна організація індивіда, що базується на його задатках.

Психічні особливості обдарованості і тим більше геніальності виявляються у високорозвиненому інтелекті, нестандартності мислення, у його комбінаторних якостях, потужній інтуїції. Образно говорячи, талант - влучення в ціль, у яку ніхто не може потрапити; геніальність - влучення в ціль, яку ще ніхто не бачить.

Передумовою геніальних здійснень служить творча одержимість, пристрасть до пошуку принципово нового, прагнення до найвищих досягнень у різноманітних сферах загальнолюдської культури. Обдаровані люди відрізняються раннім інтенсивним психічним розвитком. Розвитку обдарованості і геніальності сприяють сприятливі соціальні умови, що не сковують нестандартні риси особистості. Товариство повинно бути насичено духом визначених соціальних чекань для того, щоб з'явився відповідний геній.

Питання 2.

Серед істотних властивостей людини є її здібності. Здібності та діяльність, особливо праця, органічно взаємопов'язані. Людські здібності виникли й розвинулись у процесі праці; в діяльності і в праці вони й виявляються. Здібності, як рушійна сила, відіграли провідну роль у розвитку науки і техніки, створенні матеріальних і духовних багатств, суспільному прогресі.

Із розвитком праці та суспільного життя людські здібності розвивалися, змінювалися за змістом і структурою, виникли й розвинулись загальні та спеціальні здібності.

Такі галузі суспільної практики, як професійна орієнтація і консультація, профвідбір, розміщення кадрів тощо, вимагають розробки і застосування

надійних, дійових, прогностичних методів діагностики рівня розвитку здібностей. Такі методи необхідні для ранньої діагностики обдарованих дітей, вияву творчих, художніх та інших здібностей. Психодіагностика здібностей має суто гуманістичну спрямованість, оскільки сприяє вибору професії до якої людина має найбільше хисту, інтересу з урахуванням індивідуальних психологічних особливостей. Все це суттєво впливає на формування позитивної професійної мотивації і задоволеності своєю працею, а відповідно на задоволеність життям.

Проблема здібностей давно привертає до себе увагу. Добре відомі праці у цій галузі відомих вчених К.Ананьєва, О.Леонтьєва, Г.Костюка, К.Платонова, С.Рубінштейна, М.Лейтеса та ін. Найбільш чітко визначення здібностей, їх основні ознаки і фактори розвитку сформовані Б.Тепловим в його роботі «Психодіагностика й одаренность» (1941), причому його концепція здібностей поділяється багатьма вченими.

Що ми будемо розуміти під здібностями? Із багатьох визначень пропонується те, яке достатньо поширене в підручниках із психології і дає можливість зрозуміти сутність цього поняття.

Здібності - індивідуально-психологічні особливості суб'єкта, які виражають його готовність до оволодіння деякими видами діяльності та є основою їх успішного виконання. Ознаки здібностей за Б.Тепловим:

1. Вони відрізняють одну людину від іншої.
2. Вони мають відношення до успішного виконання будь-якої діяльності чи багатьох діяльностей.
3. Здібності не зводяться до знань, умінь і навичок, які вироблені у людини, хоча і зумовлюють легкість і швидкість набуття цих знань.

Виникає проблема, що ж це за психічна сутність - здібність? У поглядах вітчизняних вчених з матеріалістичних позицій розглядається роль природних і вроджених факторів у формуванні здібностей. Вони розглядаються як анатомо-фізіологічні задатки, що лежать в основі формування здібностей; самі ж здібності - це завжди результат розвитку в конкретній діяльності (С.Рубінштейн). Між задатками і здібностями ще дуже велика відстань; між першим і другим - весь шлях розвитку особистості.

На думку Б.Теплова, самі ж здібності не тільки виявляються, але й створюються в діяльності.

Однак, однієї вказівки на об'єктивні (поведінкові) і суб'єктивні прояви здібностей (а визначення Б.Теплова по суті поведінкове) недостатньо. Детально це питання розглядається в працях В.Д.Шадрикова (1996). Він приходить до висновку, що поняття «здібність» є психологічною конкретизацією категорії властивості. Здібності можна визначити як властивості функціональних систем, що реалізують окремі технічні функції, мають індивідуальну міру вираженості, що проявляється в успішності і якійсь своєрідності засвоєння і реалізації окремих психічних функцій. При визначенні індивідуальної міри вираженості здібностей доцільно дотримуватись таких самих параметрів, як і при характеристиці будь-якої діяльності: продуктивності, якості і надійності (по відношенню до функції, що розглядається).

В.Д.Шадриков вводить поняття загальної обдарованості, визначає її як придатність до широкого кола діяльності чи поєднання здібностей, від яких залежить успішність різної діяльності.

В зарубіжній психології під здібностями розглядаються чи вроджені особливості індивіда, які фатально визначають всі досягнення суб'єкта (capacity), чи набуті ним навички і вміння (ability). Достатньо поширеним є ще одне поняття «aptitude», в англійському словнику воно визначається як «природна здібність набувати відносно загальні чи спеціальні знання і вміння».

Загальні здібності, які ототожнюються з інтелектом, до цього часу розглядаються західними психологами як вроджені, що визначають успіхи в навчанні і оволодінні професією. На сьогоднішній день теорія вродженості здібностей інтелекту є популярною за рубежом.

Кожна людина здібна до певного виду діяльності. Поза діяльністю цю властивість людини не можна розпізнати, описати та охарактеризувати. Тому ми й складаємо думку про здібності людини за її роботою та результатами діяльності.

Характеризуючи здібності людини, ми робимо висновки про них з погляду вимог, які висуває до людини навчальна, виробнича, наукова та будь-яка інша діяльність, оцінюємо її як активного діяча, творця матеріальних і духовних цінностей. Ця характеристика містить і оцінку учня, який готується до майбутньої трудової, творчої діяльності, засвоюючи людські надбання в певній галузі знань.

Кожна здібність людини - це її складна властивість, внутрішня можливість відповідати вимогам, які ставить перед нею діяльність, вона спирається на низку інших властивостей, до яких насамперед належать життєвий досвід людини, здобуті нею знання, вміння та навички.

Відомо, що чим багатший життєвий досвід, тим легше людині досягати успіху в діяльності. Досвідчена людина, озброєна науковими знаннями, ширше і глибше усвідомлює завдання, які суспільство ставить перед нею, й успішніше їх розв'язує, ніж людина, яка не володіє такими знаннями.

Істотну роль при цьому відіграє не тільки наявність самих знань, а й уміння користуватися ними, застосовувати їх для розв'язання нових навчальних, практичних, наукових та інших завдань. Тому не можна розглядати здібності людини як властивості, що існують незалежно від її знань, умінь і навичок.

Здібності людини спираються на наявні знання, вміння та навички, на системи тимчасових нервових зв'язків, що є засадовими стосовно них, вони формуються й розвиваються у процесі набування людиною нових знань, умінь і навичок.

Щодо знань, умінь і навичок, здібності постають як певна можливість. Подібно до того, як вкинуте в землю зерно ще не є колоском, а тільки має змогу для його розвитку залежно від структури, складу, вологості ґрунту, погоди тощо, так і здібності людини є лише можливістю для оволодіння знаннями, вміннями, навичками. А те, чи перетворюються ці можливості на дійсність, залежатиме від багатьох чинників: форм і методів навчання та виховання, сімейних умов тощо. Психологія, заперечуючи тотожність здібностей та важливих компонентів

діяльності - знань, умінь і навичок - підкреслює їх єдність. Тільки у процесі діяльності можна встановити, чи має людина здібності до певного виду діяльності.

Отже, між здібностями та знаннями існує складний зв'язок. Здібності залежать від знань, але здібності визначають швидкість та якість оволодіння цими знаннями. Щодо знань, умінь і навичок здібності швидше виявляються не в їх наявності, а в динаміці оволодіння ними, тобто в тому, наскільки за однакових умов людина швидко, глибоко, легко і міцно опановує знання та вміння. Тому можна зробити більш точне визначення здібностей.

Здібності - це індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовою успішного здійснення певної діяльності й визначають відмінності в оволодінні необхідними для неї знаннями, вміннями та навичками.

Кожна здібність (наприклад, до малювання, музики, техніки, науки тощо) - це синтетична властивість людини, яка охоплює цілу низку загальних і часткових властивостей у певному їх поєднанні.

Як відзначав Н.С.Лейтес (1971) загальні здібності виявляються в широті, багатоманітності можливостей людини. До загальних здібностей перш за все відносять властивості розуму, і тому їх часто називають загальними розумовими здібностями.

Прийнято виділяти загальні і спеціальні здібності. Загальні здібності забезпечують оволодіння різними видами знань, умінь, які людина реалізує в різних видах діяльності. Ці здібності, як і будь-які інші, залежать від природних задатків і особливостей навчання і виховання.

На відміну від загальних, спеціальні здібності розглядаються у відношенні до окремих, спеціальних галузей діяльності, що виражається в їх класифікації за видами діяльності. В психології співвідношення загальних і спеціальних здібностей розуміється як співвідношення загального і особливого.

Структура синтетичної сукупності психічних якостей, що постають як здібності, визначається конкретною діяльністю і відрізняється за видами діяльності. Стверджувати, що якась одна якість може постати як «еквівалент» здібностей, неправомірно.

Вивчаючи конкретно-психологічну характеристику здібностей, можна виокремити в них більш загальні (що відповідають не одному, а багатьом видам діяльності) та спеціальні (що відповідають більш вузьким вимогам певної діяльності) якості, які не слід протиставляти. До загальних властивостей особистості, які за умов діяльності постають як здібності, належать індивідуально-психологічні якості, що характеризують належність людини до одного з трьох типів людей, визначених Павловим як «художній», «розумовий» та «середній». Ця типологія пов'язана з відносним переважанням першої чи другої сигнальної системи. Відносне переважання першої сигнальної системи в психічній діяльності людини характеризує «художній» тип, другої - «розумовий». Рівновага обох систем дає «середній» тип.

Для «художнього» типу властиві яскравість образів, жива вразливість, емоційність. Таким людям легше опанувати діяльність художника, скульптора, музиканта, актора тощо.

Для «розумового» типу характерне вміння оперувати абстрактним матеріалом, поняттями, математичними залежностями.

Проте слід зазначити, що навіть наявність розподілу на «художній» та «розумовий» типи не означає слабкості інтелектуальної діяльності у «художнього» типу або, навпаки, слабкості конкретних вражень у «розумового». Ідеться про відносне переважання.

Як відомо, у людини друга сигнальна система є провідною, тобто абсолютно переважає над першою.

До часткових властивостей людини, які, постаючи у певному поєднанні, входять до структури здібностей, належать:

- уважність, тобто здатність тривало і стійко зосереджуватися на завданні, об'єкті діяльності (чим складніше завдання, тим більшої зосередженості воно потребує);

- чутливість до зовнішніх вражень, спостережливість. Так, у здібності до малювання важливу роль відіграє чутливість до кольорів, світлових відношень, відтінків, здатність охоплювати й передавати пропорції.

У структурі музичних здібностей необхідним компонентом є музичний слух, передусім його чутливість до розрізнення висоти звуку. Психолог Б.Теплов, який спеціально досліджував музичні здібності, встановив, що важливими складовими музичних здібностей є такі:

- чутливість до ритму;
- мелодійний слух (що виявляється в особливому сприйманні мелодії);
- чутливість до точності інтонацій;
- гармонійний слух (що виявляється у сприйманні акордів).

Кожна здібність охоплює певні якості пам'яті людини: швидкість, міру, повноту запам'ятовування та відтворення.

Особливо важливу роль у структурі здібностей відіграє здатність людини мислити, розкривати певні зв'язки та відношення, які не виявляються безпосередньо. Важливе значення тут мають такі якості мислення, як широта, глибина, якість, послідовність, самостійність, критичність, гнучкість. Наприклад, В.Крутецький, досліджуючи здібності школярів до математики, виявив важливу роль таких компонентів:

- швидко й широко узагальнювати математичний матеріал (узагальнення без спеціального тренування);
- швидко згортати, скорочувати процес міркування при розв'язуванні математичних завдань;
- швидко переключатися з прямого на зворотний хід думки у процесі вивчення математичного матеріалу.

Якості мислення та пов'язаної з ним мови посідають важливе місце у структурі здібностей.

Здібності охоплюють не тільки пізнавальні, а й емоційні властивості. Музичні здібності ґрунтуються на емоційній реакції, музичному враженні (Б.Тешюв); у здібностях до наукової діяльності важливу роль відіграють також емоції. І.Павлов говорив: «Будьте пристрасні у вашій роботі, у ваших пошуках».

Існує тісний взаємозв'язок здібностей і вольових якостей - ініціативності, рішучості, наполегливості, вміння володіти собою, переборювати труднощі. П.Чайковський писав: «Весь секрет у тому, що я працюю щоденно й акуратно. Стосовно цього я маю залізну волю над собою, і коли немає особливої наснаги до занять, то завжди вмію змусити себе перебороти неохочість і захопитися».

Отже, здібності не молена розглядати просто як властивість. Це своєрідне й відносно стійке поєднання психічних властивостей людини, що зумовлює можливість успішного виконання нею певної діяльності. Недостатнє розвинення окремих властивостей може компенсуватися. Наприклад, люди, які не мають слуху чи зору, компенсують їх підвищеною дотиковою, нюховою, вібраційною чутливістю.

Здібності виявляються в усіх сферах діяльності людини. За змістом і характером діяльності вони поділяються на певні види. Так, виокремлюють здібності до навчання, малювання, музики, спорту, науки, організаційні, артистичні, конструкторські, педагогічні тощо.

В усіх без винятку галузях діяльності здібності мають багато спільного і разом з тим різняться. Залежно від цього розрізняють здібності загальні та спеціальні.

Загальними називаються здібності, які певною мірою виявляються в усіх видах діяльності - навчанні, праці, грі, розумовій діяльності тощо. Завдяки загальним здібностям люди успішно оволодівають різними видами діяльності, легко переходять від однієї діяльності до іншої. В учнів загальні здібності виявляються в успішному засвоєнні різних навчальних дисциплін.

Спеціальні здібності виявляються у спеціальних видах діяльності. Наявність певних властивостей є підґрунтям спеціальних здібностей. Так, уява - важлива ознака літературних здібностей, абсолютний музичний слух - підґрунтя музичних здібностей.

Здібності людей - продукт їхнього суспільно-історичного розвитку. Вони виникають і розвиваються у процесі історичного розвитку і життя людей під впливом його вимог.

У праці виявлялися здібності людей, у праці вони розвивалися й формувалися. Здібності є умовою і продуктом праці.

Кожному історичному етапу розвитку людства відповідає певний рівень розвитку здібностей.

У процесі діяльності люди здобувають знання, оволодівають уміннями, навичками, необхідними для розвитку здібностей. В умовах науково-технічного прогресу здібності змінюються, з'являються нові їх різновиди.

Формування здібностей залежить від культурного рівня суспільства. Розподіл праці зумовлює диференціацію, спеціалізацію здібностей. Розвиток здібностей особистості цілком залежить від попиту, на який, у свою чергу, впливають розподіл праці й породжені ним умови освіти людей.

Розрізняючи загальні і спеціальні здібності, їх в основному класифікують за видами діяльності, а не за видами психічної функціональної системи, що зумовлює труднощі при проведенні межі між «музичними», «льотними» чи іншими здібностями.

Щоб уникнути такого розподілу поняття «здібності», пропонується (Шмельов, 1999) розглянути роботу цілісної психіки, як оперування знаннями. В цьому процесі виділяють набуття знань, застосування знань, перетворення знань, а також їх збереження.

НАБУТТЯ - ПЕРЕТВОРЕННЯ - ЗАСТОСУВАННЯ

Схема роботи цілісної психіки

Здібність до застосування знань можна було б ототожнити з інтелектом, як здатністю розв'язувати завдання на основі набутих знань (тестовий інтелект). Здатність до навчання характеризує процес набуття знань, а креативність (загальна творча здатність) - процес перетворення знань.

Основні точки зору на співвідношення інтелекту і креативності.

1. Креативності немає. Інтелектуальна обдарованість виступає в якості необхідної творчої активності.

Головну роль в детермінації творчої поведінки відіграє мотивація, цінності, особистісні риси (Дж.Танненбаум, А.Маслоу, О.Богоявленська). До числа основних рис творчої особистості відносять:

- когнітивну обдарованість;
- чутливість до проблем;
- незалежність суджень.

2. Творчі здібності є самостійним фактором, незалежним від інтелекту (Дж.Гілфорд, К.Тейлор, Я.Пономарьов, В.В.Клименко). Між креативністю та інтелектом є незначна кореляція. Відповідно до цього найбільш розвинутою є теорія інтелектуального порогу. Основна ідея цієї теорії полягає в тому, що немає креативів з низьким коефіцієнтом інтелектуальності, але є Інтелектуали з низькою креативністю.

3. Високий рівень інтелекту передбачає високий рівень розвитку творчих здібностей. Творчого процесу, як специфічної форми психічної активності, немає (Д.Векслер, Г.Айзенк).

Найбільш експериментально обґрунтованою на сьогодні вважається друга точка зору.

Спостереження за діяльністю людей показує, що у їхніх здібностях є певні відмінності. Здібності - це загальнолюдські властивості. Людина може те, чого не зможе найбільш організована тварина.

Разом із тим у здібностях виявляється й індивідуальна своєрідність кожної людини. Наявність індивідуальних відмінностей у здібностях людини є незаперечним фактом. Вони виявляються в тому, до чого особливо здатна певна людина і якою мірою виявляються у неї здібності. Тут може виявитись якісна характеристика здібності, рівень її розвитку у людини. Так, одна людина здібна до музики, інша - до техніки, третя - до наукової роботи, четверта - до малювання тощо.

У межах однієї здібності люди можуть виявляти різний рівень здібностей - низький, середній, високий. Чим зумовлюються такі відмінності? Вони не є природженими, хоча ми іноді чуємо, наприклад, що «ця дитина здібна» чи «не здібна» від природи.

Як і всі інші, індивідуально-психологічні особливості, здібності не даються людині в готовому вигляді як щось властиве їй від природи. Здібності кожної людини, її індивідуальні особливості є результатом її розвитку. Відстоювати такий погляд необхідно, оскільки існували різні тлумачення ролі спадкового у здібностях людей.

Неправомірною виявилася гіпотеза про залежність здібностей від маси мозку. Відомо, що маса мозку дорослої людини становить приблизно 1400-1600 г. Мозок І.Тургенєва важив 2012 г, А.Франса - 1017 г. Але вони були видатними людьми а високим рівнем розвитку здібностей.

Найбільш правомірною є гіпотеза про зв'язок задатків з мікроструктурою мозку та органів чуття, залежно від якої і відбувається функціонування клітин, а також з диференційними особливостями нервових процесів (сила, врівноваженість, рухливість нервової системи, а також її тип). Розвитку здібностей сприяє спадковість соціальних умов життя. Так, у родині Й.Баха було 57 музикантів, з яких 20 – видатних.

Свого часу гостро критикували теорію педологів про фатальну зумовленість здібностей людей природженими задатками. Заперечуючи фатальну природженість здібностей, сучасні психологи не заперечують природжені диференційні особливості, що закладені в мозку й можуть стати передумовою успішного виконання будь-якої діяльності.

Природжені передумови до розвитку здібностей називаються задатками. Під задатками розуміють природні можливості розвитку здібностей. Матеріальним їх підґрунтям є передусім будова мозку, кори його великих півкуль та її функціональні властивості. Ці відмінності зумовлені не тільки спадковою природою організму, а й утробним і позаутробним розвитком.

Таким чином, задатки - це не здібності, а тільки передумови до розвитку здібностей. Всі люди мають задатки до оволодіння мовою, але не всі володіють однаковою кількістю мов і не однаково володіють рідною мовою, натомість тварина, не маючи задатків до мовного спілкування, ніколи не навчиться говорити.

Природні задатки до розвитку здібностей у різних людей не однакові. Цим частково і зумовлений напрям розвитку здібностей, а також тим, чи вчасно виявлено здібності, задатки і чи є умови для їх реалізації.

Провідну роль у розвитку здібностей відіграють не задатки, а умови життя, навчання людей, їх освіта та виховання. Між здібностями і задатками існує не однозначний, а багатозначний зв'язок. Задатки є багатозначними. Які саме здібності сформуються на основі задатків, залежатиме не від задатків, а від умов життя, виховання та навчання. На ґрунті одних і тих самих задатків можуть розвинути різні здібності.

Не всі задатки, з якими народжується людина, обов'язково перетворюються на здібності. Задатки, які не знаходять відповідних умов для переростання у здібності, так і залишаються нерозвиненими. Від задатків не залежить зміст психічних властивостей, які входять до кожної здібності. Ці властивості формуються у взаємодії індивіда із зовнішнім світом.

У розвитку здібностей важливу роль відіграє оволодіння знаннями, вміннями, досвідом. Видатні індивідуальні здібності людей в одній чи кількох галузях діяльності називають талантом, а самих людей - талановитими. Такі здібності виявляються у творчій діяльності, творчому розв'язанні складних практичних, теоретичних і художніх завдань.

Найвищий щабель розвитку здібностей, що виявляються у творчій діяльності, результати якої мають історичне значення в житті суспільства, у розвитку науки, літератури, мистецтва, називають геніальністю.

Геніальність відрізняється від талановитості суспільною значущістю тих завдань, які людина розв'язує. Геній виражає найпереводіші тенденції свого часу.

Індивідуальні особливості здібностей виявляються в різнобічності чи однобічності їх розвитку. Різнобічні здібності мали М.Ломоносов, Д.Менделєєв, М.Бородін, Т.Шевченко та ін.

Індивідуальні особливості здібностей кожної людини є результатом її розвитку. Тому для розвитку здібностей потрібні відповідні соціальні умови, активність особистості в діяльності.

Велику роль у розвитку здібностей відіграє праця. П.Чайковський писав, що натхнення не любить лінкуватих. По 16 годин на добу працював Т.Едісон, який на запитання про причину його геніальності відповідав, що вона є результатом 99 відсотків поту та 1 відсотка таланту.

Питання 3.

В зарубіжній літературі спеціальні здібності прийнято класифікувати за двома критеріями:

- за видами психічних функцій (моторні, сенсорні, гностичні та ін.);
- за видами діяльностей (артистичні, художні, технічні тощо).

У відповідності з цими критеріями розробляються і методи діагностики. Серед існуючих підходів до вивчення здібностей у вітчизняній і зарубіжній літературі найбільш повно і якісно розроблені методики діагностики інтелекту, які відповідають вимогам основних психометричних властивостей тестів. Конкретні методики, які знайшли широке застосування у практичній психодіагностичній роботі будуть наведені нижче в короткому огляді.

Як відомо, здібності людини можна розділити на такі групи:

- загальні здібності (здатність до виявлення закономірностей, загальний рівень інтелекту);
- модальне загальні здібності (вербальний інтелект, неметричний інтелект, що дозволяє здійснювати обчислення, просторовий інтелект, техніко-практичний інтелект);
- спеціальні здібності (обумовлюють легкість і успішність оволодіння визначеними спеціальними видами діяльності: музичні здібності, технічні здібності, артистичні, педагогічні здібності й ін.);
- часткові здібності (рівень розвитку психічних пізнавальних функцій: пам'яті, уваги, сприйняття, мислення, уяви).

Методики діагностики часткових здібностей - діагностика відчуттів, сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, уяви -представлені здебільшого в практикумах по загальній психології.

Сукупність пізнавальних процесів людини визначає його інтелект.

Інтелект- це глобальна здатність діяти розумно, раціонально мислити і добре справлятися з життєвими обставинами (Векслер), тобто інтелект розглядається як здатність людини адаптуватися до навколишнього середовища.

Яка структура інтелекту? Існують різні концепції, що намагаються відповісти на це запитання. Так, на початку століття Спірмен (1904) сформулював наступні постулати: інтелект не залежить від інших особистісних рис людини; інтелект не включає у свою структуру неінтелектуальні якості (інтереси, мотивацію досягнень, тривожність і т.п.). Інтелект виступає як загальний фактор розумової енергії. Спірмен показав, що успіх будь-якої інтелектуальної діяльності залежить від деякого загального фактора, загальної здібності, у такий спосіб він виділив генеральний фактор інтелекту (фактор G). На думку Спірмена, кожна людина характеризується визначеним рівнем загального інтелекту, від якого залежить, як ця людина адаптується до навколишнього середовища. Крім того, у всіх людей в різному ступені розвинуті специфічні здібності, що виявляються у вирішенні конкретних задач. Згодом Айзенк інтерпретував генеральний фактор, як швидкість обробки інформації центральною нервовою системою (розумовий темп). Для оцінки і діагностики генерального фактора інтелекту застосовують швидкісні інтелектуальні тести Айзенка, тест «Прогресивні матриці» Д.Равена, тести інтелекту Кеттелла.

Пізніше Терстоун (1938) за допомогою статистичних факторних методів досліджував різні сторони загального інтелекту, що назвав первинними розумовими потенціями. Він виділив сім таких потенцій:

- 1) рахункову здатність, тобто здатність оперувати числами і виконувати арифметичні дії;
- 2) вербальну (словесну) гнучкість, тобто легкість, з яким людина може порозумітися, використовуючи найбільш придатні слова;
- 3) вербальне сприйняття, тобто здатність розуміти усну і письмову мову;
- 4) просторову орієнтацію, чи здатність уявляти собі різні предмети і форми в просторі;
- 5) пам'ять;
- 6) здатність до міркування;
- 7) швидкість сприйняття подібностей чи розходжень між предметами і зображеннями.

Фактори інтелекту, чи первинні розумові потенції, як показали подальші дослідження, корелюють, пов'язані один з одним, що говорить про існування єдиного генерального фактора.

Пізніше Гілфорд (1959) виділив 120 факторів інтелекту, виходячи з того, для яких розумових операцій вони потрібні, до яких результатів приводять ці операції і який їхній зміст (зміст може бути образним, символічним, семантичним, поведінковим). Під операцією Гілфорд розуміє уміння людини, вірніше, психічний процес - поняття, пам'ять, дивергентна продуктивність,

конвергентна продуктивність, оцінювання. Результати - форма, у якій Інформація обробляється обстежуваним: елемент, класи, відносини, системи, типи перетворень і висновки. В наш час підібрані відповідні тести для діагностики більше 100 зазначених Гілфордом факторів.

На думку Кеттелла (1967), у кожного з нас уже з народження мається потенційний інтелект, що лежить в основі нашої здібності до мислення, абстрагування і міркування. Приблизно до 20 років цей інтелект досягає найбільшого розквіту. З іншого боку, формується «кристалічний» інтелект, що складається з різних навичок і знань, що ми здобуваємо через нагромадження життєвого досвіду. «Кристалічний» інтелект утворюється саме при вирішенні задач адаптації до навколишнього середовища і вимагає розвитку одних здібностей за рахунок інших, а також придбання конкретних навичок. Таким чином, «кристалічний» інтелект визначається мірою оволодіння культурою того суспільства, до якого належить людина. Фактор потенційного чи вільного інтелекту корелює з фактором «кристалічного» чи «зв'язаного» інтелекту, тому що потенційний інтелект визначає первинне нагромадження знань. З погляду Кеттелла, потенційний чи вільний інтелект незалежний від прилучення до культури. Його рівень визначається рівнем розвитку третинних зон кори великих півкуль головного мозку. Парціальні, чи приватні, фактори інтелекту (наприклад, візуалізація - маніпулювання зоровими образами) визначаються рівнем розвитку окремих сенсорних і моторних зон мозку. Кеттелл спробував сконструювати тест, вільний від впливу культури, на специфічному просторово-геометричному матеріалі («Тест інтелекту, вільний від культури»).

Хебб (1974) з дещо інших позицій розглядає інтелект. Він виділяє інтелект А - це той потенціал, що створюється в момент зачаття і є основою для розвитку інтелектуальних здібностей особистості. Що стосується інтелекту В, то він формується в результаті взаємодії цього потенційного інтелекту з навколишнім середовищем. Оцінити можна тільки цей «результуючий» інтелект, спостерігаючи, як проводить розумові операції людина. Тому ми ніколи не зможемо довідатися, що являв собою інтелект А.

В ієрархічних моделях інтелекту (найбільш популярна модель Ф.Вернона) на вершині ієрархії міститься генеральний фактор, за Спірменом, на наступному рівні знаходяться два основних групових фактори: вербально-освітні здібності (вербально-логічне мислення) і практико-технічні здібності (наочно-дійове мислення). На третьому рівні знаходяться спеціальні здібності: технічне мислення, арифметична здатність і т.д., і нарешті, внизу ієрархічного дерева містяться більш приватні субфактори. Інтелектуальні тести Векслера, що широко застосовуються для діагностики інтелекту, створені на основі зазначеної ієрархічної моделі інтелекту. Векслер вважав, що вербальний інтелект відображає придбані людиною здібності, а невербальний інтелект - її природні психофізіологічні можливості. Результати досліджень, проведених на близнюках, показують, що, навпаки, переважно спадкове зумовлені оцінки за вербальними завданнями тесту Векслера, а успішність виконання невербальних тестів залежить від соціальних факторів, досвіду людини (при повторному

тестуванні успішність рішення невербальних тестів підвищується більш значимо, ніж успішність рішення вербальних - ефект навчання сильніший).

Ще в 1905 р. Альфред Біне за дорученням міністерства освіти Франції розробив методики, за допомогою яких можна вимірювати рівень розумового розвитку дитини. Для кожного віку підбиралися свої завдання, що могли вирішити 80-90% дітей з вибірки в 300 дітей даного віку. Дітям до 6 років пропонувалося по 4 завдання, а старше 6 років - 6 завдань. Показником інтелекту в шкалах Біне був розумовий вік, що визначався по успішності виконання тестових завдань.

Іспит починався з виконання завдань, що відповідають хронологічному віку дитини, якщо вона справлялася з усіма завданнями, то їй пропонувалися завдання більш старшого віку (якщо вона вирішувала не всі, а деякі з них, то іспит припинявся). Максимальний вік, усі завдання якого вирішувалися обстежуваними, є його базовим розумовим віком. Наприклад, якщо дитина вирішила усі завдання для 7 років і 2 завдання для 8 років, то її базовий вік дорівнює 7, а кожне додатково виконане завдання оцінюється числом «розумових місяців» (кожне завдання відповідає 2 місяцям, тому що 6 завдань = 12 місяцям), отже, розумовий вік (РВ) дитини = 7 рокам 4 місяцям. Розбіжність розумового і хронологічного віку вважалася або показником розумової відсталості (якщо РВ менше хронологічного), або обдарованості (якщо РВ більше хронологічного).

Американський вчений Термен (працював у Стенфордському університеті) удосконалив тест Біне, виникла шкала Стен форд - Біне, у якій став використовуватися показник - коефіцієнт інтелектуальності, що представляє собою частку, одержану при діленні розумового віку на хронологічний і помноженій на 100. Коефіцієнт інтелектуальності, який позначають скорочено IQ, дозволяє співвіднести рівень інтелектуальних можливостей індивіда із середніми показниками своєї вікової і професійної групи. Можна порівнювати розумовий розвиток дитини з можливостями її ровесників.

Наприклад, календарний вік 8 років, а розумові здібності ближче до шестирічної групи, отже, такий і його «розумовий» вік, а відповідно і коефіцієнт інтелекту близько 75%. Середнє значення IQ (розумовий вік відповідає хронологічному) відповідає 100 балам; найнижчі можуть наближатися до 0, найвищі - до 200. Стандартне (тобто середнє для всіх груп) відхилення - 16 балів у кожную сторону. У кожної третьої людини IQ знаходиться між 84-100 балами, і така сама частка осіб (34%) з показником від 100 до 116 балів. Таким чином, основна маса (68%) і вважається людьми із середнім інтелектом. Дві інші групи (по 16% у кожній), результати яких відповідають крайнім показникам шкали, розглядаються чи як розумово відсталі (люди зі зниженим інтелектом (IQ від 10 до 84), чи такі, що володіють високими (вище за середні) інтелектуальними здібностями (IQ від 116 до 180). Якщо результат дитини вищий за тестову норму, більш 116, то дитина вважається інтелектуально обдарованою. Шкала Стенфорд - Біне застосовується в усьому світі, мала кілька редакцій: 1937, 1960, 1972, 1986 рр..

Питання 4.

Характеристика тестів здібностей

Тест Векслера

Перша версія тесту створена в 1939 р., удосконалена у 1955 р., дитячий варіант тесту розроблений у 1974 р. (для дітей від 6,5 років до 16 років). Тест Векслера спирається на ієрархічну теорію інтелекту, оцінює загальний генеральний фактор інтелекту, а також вербальний і невербальний інтелект. Тест для індивідуального обстеження дозволяє діагностувати не тільки рівень інтелекту, але й ступінь і характер розумової неповноцінності [20, с.168].

Тест включає 12 субтестів, у яких згруповані завдання визначеного специфічного типу, розташовані в порядку зростання важкості. Вербальний інтелект оцінюється за допомогою 6 субтестів:

1 - поінформованість (включає 30 запитань з різних життєвих і наукових областей);

2 - тямущість (включає 14 запитань, що вимагають умінь будувати умовиводи);

3 - арифметичний субтест (містить 16 задач, що вимагають розуміння, кмітливості, умінь робити обчислення);

4 - «подібність понять» (включає 16 завдань на пошук подібності між поняттями, умінь логічно аналізувати поняття, порівнювати, узагальнювати);

5 - «словниковий запас» (треба дати визначення 40 поняттям конкретного й абстрактного типу; потрібен словниковий запас, ерудиція, умінь виділяти узагальнений абстрактний зміст поняття);

6 - повторення цифр (потрібно повторити по пам'яті ряд цифр від 3 до 9 знаків - проводиться діагностика уваги, короткочасної й оперативної пам'яті).

Невербальний інтелект оцінюється за допомогою наступних 6 субтестів;

7 - «відсутні деталі» (містить 20 картинок предметів, у яких відсутні які-небудь деталі: необхідно назвати відсутні деталі - діагностується увага, перцептивні здібності, образна пам'ять);

8 - «послідовні картинки» (містить 11 сюжетних картинок, які треба розташувати так, щоб вийшла розповідь з послідовними подіями - діагностується логічне мислення, розуміння сюжету);

9 - «кубики Косса» (потрібно з кубиків із пофарбованими по-різному гранями скласти визначений орнамент за зразком, зображеним на картці - проводиться діагностика наочно-діючого мислення, аналітико-синтетичних і просторових здібностей);

10 - «складання фігур» (потрібно з розрізаних частин скласти завершену фігуру - діагностується наочно-діюче і наочно-образне мислення, умінь співвідносити частину і ціле);

11 - «кодування» (даються цифри від 0 до 9, кожній з яких відповідає якийсь знак; потрібно, дивлячись на зразок, проставити відповідні значки під цифрами в ряді: діагностуються увага, концентрація і розподіл, переключення уваги);

12 - «лабіринти» (потрібно знайти вихід із зображених лабіринтів - діагностується умінь вирішувати перцептивні задачі, наочно-образне мислення).

Існує шкала для дошкільників (з 4 до 6,5 років), методика містить 11 субтестів.

Найбільшу популярність одержав модифікований варіант цієї шкали, опублікований у 1955 р. Остання редакція, опублікована в 1981 р., призначена для обстеження осіб у віці від 16 до 64 років. Містить 12 субтестів, що складають вербальну і невербальну шкали.

Шкала вербальна

1. Субтест загальної поінформованості. Досліджує запас щодо простих зведень і знань. Пропонується 29 запитань, оцінка - 1 бал за правильну відповідь на кожне запитання. Наприклад: «Чому на сонці в темному одязі тепліше, ніж у світлому?».

2. Субтест загальної кмітливості. Оцінює повноту розуміння змісту виражень, здатність до судження, розуміння суспільних норм.

Від обстежуваного вимагають дати відповідь про можливе рішення описаної ситуації. Пропонується 14 запитань, оцінка - у залежності від точності відповіді: 0, 1, 2 бали.

Наприклад:

Що потрібно зробити, якщо ви знайшли на вулиці запечатаний конверт із написаною на ньому адресою і непогашеною маркою?

3. Арифметичний субтест. Оцінює концентрацію уваги, легкість оперування числовим матеріалом.

Обстежуваному потрібно усно вирішити серію арифметичних задач. Дається оцінка не тільки точності відповіді, але і витраченого на рішення часу.

Наприклад: Якщо людина купила 7 марок по 2 копійки кожна і витратила 50 копійок, скільки вона повинна одержати здачі?

4. Субтест установлення подібності. Оцінює здатність до формування понять, класифікації, впорядкування, абстрагування, порівняння. Від обстежуваного вимагається встановлення і характеристика спільності між парою понять. Оцінка варіює від 0 до 2 балів у залежності від досягнутого рівня узагальнення: конкретного, функціонального, концептуального.

Наприклад, при встановленні загального між парою понять «плаття - пальто» можуть бути дані відповіді:

- зроблені з однакового матеріалу, мають гудзики (0 балів),
- їх носять, вони дають тепло (1 бал.);
- верхній одяг (2 бали).

У субтесті пропонується 13 пар понять.

5. Субтест повторення цифрових рядів. Спрямований на дослідження оперативної пам'яті й уваги, складається з двох частин: запам'ятовування і повторення цифр у прямому і зворотному порядку.

6. Словниковий субтест. Спрямований на вивчення вербального досвіду (розуміння й уміння визначити зміст слів). Пропонується пояснити значення низки слів. Усього в завданні 42 слова: перші 10 - дуже розповсюджені, повсякденного вживання, другі 20 - середньої складності, третю групу складають 12 слів високого ступеня складності. Оцінка - від 0 до 2 балів.

Приклади:

I група - Яблуко, Стіл, Деталь;

II група - Мікроскоп, Храм;

III група - Війна, Баласт, Ідіосинкразія.

7. Субтест шифровки цифр. Вивчає ступінь засвоєння зорово- рухових навичок. Час виконання лімітований. Оцінка відповідає кількості правильно зашифрованих цифр.

8. Субтест перерахування відсутніх деталей. Виявляє особливості зорового сприйняття, спостережливість, здатність відрізнити істотні деталі.

Пред'являється 21 зображення, з яких потрібно відшукати яку-небудь відсутню деталь чи якусь невідповідність. Правильна відповідь (ліміт часу не більш 20 сек.) оцінюється одним балом.

9. Субтест кубиків Косса. Спрямований на вивчення сенсомоторної координації, здібності синтезу цілого з частин. Обстежуваному пропонується послідовно відтворити десять зразків малюнків з різнобарвних дерев'яних кубиків. Час обмежується з кожним завданням.

Оцінка залежить як від точності, так і від часу виконання.

10. Субтест послідовності картинок. Досліджує здатність до організації фрагментів у логічне ціле, розуміння ситуації і передбачення подій. У завданні пропонується вісім серій картинок. У кожній серії картинки об'єднані сюжетом, відповідно до якого обстежуваний повинний розташувати їх у визначеній послідовності. Оцінка залежить від правильності і часу виконання завдання.

11. Субтест складання фігур. Спрямованість субтеста аналогічна субтесту 9.

Обстежуваному пропонуються у визначеній послідовності деталі чотирьох фігур («людина», «профіль», «рука», «слон») без вказівки на те, що з цих деталей повинно бути складено. В оцінці враховуються час і правильне рішення.

У 1949 р. була запропонована шкала інтелекту Векслера для дітей, остання редакція опублікована в 1974 р., призначена для обстеження дітей у віці від 5 до 15 років 11 місяців. Стандартизація здійснювалася у віковому діапазоні від 6,5 до 16,5 років.

Тест Равена (прогресивні матриці)

Використовується (у 1936 р. в чорно-білому варіанті, з 1949 р. - у кольоровому варіанті) для діагностики інтелекту людей з 8 років до 65 років. Містить 5 серій по 12 матриць у кожній зі зростаючими труднощами. Всього 60 матриць із пропущеними елементами, у яких потрібно визначити закономірність зміни фігур і вказати правильний варіант фігури. Діагностується «візуальна логіка», логічне мислення, невербальний інтелект. Кольоровий варіант тесту використовується для дітей з 5 до 11 років. Результати тесту Равена корелюють з результатами тестів Векслера і Стенфорд-Біне.

Тест інтелекту Амтхауера

У 8-10 класах і у вузах можна використовувати тест структури інтелекту Амтхауера (створений у 1953 р., остання редакція 1975 р.), тест можна зстосовувати з 13 до 60 років [20, с.174].

Тест спирається на багатофакторну теорію інтелекту. Інтелект розуміється як єдність визначених психічних здібностей, що виявляються в різних формах

діяльності. Проводиться діагностика наступних компонентів інтелекту: вербального інтелекту, лічильно-математичного, просторового і мнемічного.

Тест складається з 9 субтестів:

- 1) загальна обізнаність;
- 2) класифікація;
- 3) аналогії;
- 4) узагальнення;
- 5) арифметичні задачі;
- 6) числові ряди (1-6 субтести діагностують вербальний інтелект);
- 7 і 8 субтести виявляють просторові уявлення;
- 9) запам'ятовування вербального матеріалу.

Якщо сумарна оцінка 1, 2, 3, 4 субтестів більша, ніж сума 5, 6, 7, 8, 9 субтестів, то в людини більш розвинуті теоретичні здібності, якщо навпаки - то практичні здібності. Можна виявити пріоритетний розвиток гуманітарних здібностей (за 1, 2, 3, 4 субтестами), математичних здібностей (5, 6 тести), технічних здібностей (7, 8 субтести).

1. Субтест вимагає індуктивного мислення, чуття мови. Задача обстежуваного - закінчити пропозицію одним із приведених слів.

Кількість завдань - 20. Час виконання - 6 хв.

2. Визначення загальних рис (GE) - дослідження здібності до абстрагування, оперування вербальними поняттями. У задачах пропонується п'ять слів, з яких чотири об'єднані визначеним значеннєвим зв'язком, а одне - зайве. Це слово і варто виділити у відповіді.

Кількість завдань - 20, час виконання субтеста - 6 хв.

3. Аналогії (AN) - аналіз комбінаторних здібностей. У завданнях пропонуються три слова, між першим і другим існує визначений зв'язок. Після третього слова - прочерк. З п'яти прикладених до завдання варіантів необхідно вибрати таке слово, що було б пов'язане з третім у такий же спосіб, як і перші два. Кількість завдань - 11, час виконання - 7 хв.

4. Класифікація - узагальнення (KL) - оцінка здібності виносити судження. Обстежуваний повинен позначити два слова загальним поняттям. Кількість завдань - 16, час виконання - 8 хв. Оцінка варіює від 0 до 2 балів у залежності від рівня узагальнення.

5. Завдання на рахунок (RA) - оцінка рівня розвитку практичного математичного мислення. Субтест складається з 20 арифметичних задач. Час рішення - 10 хв.

6. Ряди чисел (ZR) - аналіз індуктивного мислення, здібності оперувати з числами. У 20 завданнях необхідно установити закономірність числового ряду і продовжити його. Час виконання - 10 хв.

7. Вибір фігур (FS) - дослідження просторової уяви, комбінаторних здібностей. У завданнях приводяться розділені на частини геометричні фігури. При виборі відповіді варто знайти картку з фігурою, що відповідає розділеній на частини. Кількість завдань - 20. Час виконання - 7 хв.

8. Завдання з кубиками (WV) - досліджується те саме, що й у 7 субтесті. У кожному з 20 завдань приведена низка розрізаних фігур, із яких необхідно ідентифікувати одну з них у порівнянні з тими, що позначені буквами.

9. Завдання на здатність зосередити увагу і зберегти в пам'яті засвоєне (ME). Пропонується запам'ятати ряд слів і знайти їх серед інших, запропонованих у завданні. Слова для запам'ятовування об'єднані в таблиці за визначеними категоріями, наприклад, квіти: тюльпан, жасмин, гладіолус, гвоздика, ірис; тварини: зебра, вуж, бик., тхір, тигр.

Усього пропонується запам'ятати 25 слів (час завчання таблиці -3 хв.). Крім того, обстежувані попереджуються про те, що в рядку з п'яти слів, де потрібно знайти заучене, це слово повинне займати те саме місце, що й у таблиці. Наприклад, ряд, де потрібно знайти заучене слово: а) зебра, б) гладіолус, в) гравюра, г) ластівка, д) ніж.

Правильним рішенням буде вибір слова «зебра». Час виконання 20 завдань - 6 хв.

Усього в тесті Амтхауера обстежуваним пропонується 176 завдань. Загальний час дослідження (без підготовчих процедур і інструктажу обстежуваних) - 90 хв. При підрахунку «сирих» оцінок (крім 4 субтеста) кожне правильне рішення оцінюється в 1 бал. Оцінки первинні по кожному субтесту переводяться в оцінки шкальні, таким чином, структуру інтелекту можна охарактеризувати по профілю успішності розв'язання окремих груп завдань. Сума первинних балів за всіма субтестами переводиться в загальну оцінку.

При створенні тесту Р.Амтхауер виходив з концепції, що розглядає інтелект як спеціалізовану підструктуру в цілісній структурі особистості. Цей конструкт розуміється ним, як структурована цілісність психічних здібностей, що виявляються в різних формах діяльності. В інтелекті виявляється наявність визначених «центрів ваги» - мовного, лічильно-математичного інтелекту, просторових уявлень, функцій пам'яті й ін.

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ТА СТРУКТУРИ ЗДІБНОСТЕЙ

У світі створено і використовується величезна кількість психодіагностичних, у тому числі тестових, методик. Видаються їх багатотомні реєстри у яких одній методиці присвячується не більше сторінки. Проте існує постійна необхідність у розробці як нових видів тестових завдань і особливо в нас країні.

Це пов'язано з тим, що, по-перше, для цілої низки адаптованих русифікованих закордонних тестів (включаючи нечисленні інтелектуальні) порушення психологічної етики в загальнодоступній літературі опубліковані занадто докладний опис, ключі. Тести, які стали загальнодоступними, неможливо використовувати в прикладних цілях: для відбору, диференціації, діагностики. У кращому випадку їх можна застосовувати в наукових дослідженнях, або при популяризації психології. По-друге, адаптація закордонного інтелектуального тесту (вербального з вербальними компонентами) надзвичайно складна навіть при правильному перекладі висловів через невідповідності лексико - інформаційних особливостей різних мов і культур. По-третє, важко скористатися і деякими вітчизняними продуктами в цій

галузі через їх дуже локальний характер, яким обмежений, як правило, лише окремими вербальними характеристиками інтелекту. По-четверте, до деякого часу були відсутні тести, у тому числі перекладні, які мають три-чотири паралельні форми, що гостро необхідні не тільки для багаторічних спостережень за динамікою інтелектуального розвитку, а й для проведення масових обстежень в прикладних цілях.

Усе ці причини послужили підставою для розробки низки інтелектуальних тестів. Запропонована методика мала б бути придатна для діагностики інтелекту як учнів старших класів, так і дорослих, тобто бути універсальною, задовольняючи при цьому наступні вимоги:

- 1) охоплювати віковий діапазон старше від 13 років;
- 2) оцінювати інтелектуальний діапазон, починаючи з нижньої межі норми;
- 3) забезпечувати розмаїття комплексності субтестів по інтелектуальним функціям;
- 4) утримувати низку 10-12 тестів (субтестів);
- 5) забезпечувати однаковість фіксацій відповідей на тестові завдання і простоту обробки результатів;
- 6) пропонувати кілька паралельних тестових батарей;
- 7) утримувати обмеження, яке стосується часу тестування по всій батареї (не більше 1,5 год).

Процедура відбору тестового матеріалу

Для реалізації вищевказаних вимог був сформований банк тестових завдань (всього понад тисячу), і на його основі вдалося провести випробування і селекцію завдань для 11 видів субтестів. Випробування в заданій послідовності, як це належить робити при інтелектуальному тестуванні.

Для дослідження було вибрано 150 учнів старших класів. Отримані дані випробувань послужили основою для відбору завдань і створення чотирьох паралельних тестових батарей (форми А, Б, У і Г), по 11 субтестів у кожній формі по 16 завдань в кожному субтесті. Таким чином, по кожному завданню давалося п'ять варіантів відповіді, з яких, зрозуміло, вірний один.

Порядок чергування субтестів всередині загального інтелектуального тесту був заданий на основі принципу чергування як зовнішніх особливостей пропонованого стимулюючого матеріалу, так і його функціональних характеристик. Завдання всередині одного субтесту, як правило, розташовувалися у міру зростання труднощів з урахуванням їх семантики і способу рішення.

Основні принципи відбору субтестів

Можна умовно виділити три принципи змістовного обґрунтування включення тих чи інших субтестів в розроблювані тестові батареї. Перший із них - це принцип наукової обґрунтованості. Кожен субтест повинен відбивати якусь важливу інтелектуальну характеристику, то й набір характеристик, значимих для забезпечення успішної навчальної діяльності.

Другий принцип - це принцип аналогії. В якості прототипів розроблюваних субтестів виступали добре зарекомендовані субтести з відомих інтелектуальних

методик (WAIS і WISC Д. Векслера, Теста структури інтелекту Р. Амтхауэра та ін.).

Третій принцип - це принцип реальності. Оскільки процес тестування планувався досить простим і стандартизованим, він використовує завдання закритого типу, деякі сторони інтелекту виявилися за рамками розроблених тестових батарей. Це належить до так званого наглядно - діючого, предметного інтелекту, а також до тих аспектів інтелекту, результат тестування яких визначається обсягом психічної продукції, яка видається (знаків, слів, образів, ідей тощо.).

Короткий опис субтестів

1. Субтест «Поінформованість» Містить завдання, які стосуються знань загального характеру галузі мови, точних, і гуманітарних наук, літератури та мистецтва, повсякденного життя. Крім власне поінформованості субтест визначає ступінь прилучення до культури, обсяг довгострокової пам'яті.

2. Субтест «Приховані постаті» Розроблено з використанням широко відомих постатей Готтшальда. У завданнях потрібно визначити, яка кількість досить простих геометричних фігур замаскована у складній фігурі. Передбачається, що субтест вимірює такі важливі інтелектуальні якості, як гнучкість сприйняття, незалежність від точки зору.

3. Субтест «Пропущені слова». Кожне завдання субтеста представляє собою пропозицію (чи уривок тексту кількох пропозицій), в якому пропущені одне, два чи три слова, або ж словосполучення. Серед запропонованих варіантів потрібно вибрати саме ці слова які найбільш підходящі граматично і за змістом.

4. Субтест «Арифметичні завдання» Завдання субтеста являють собою різноманітні життєві ситуації, потребують кількісного рішення. Обчислення не складні, їх слід рахувати в умі. Успішне рішення залежить від кмітливості і швидкості оперування умовами і числами. Субтест виявляє здатність до концентрації уваги, ступінь розвиненості практичного математичного мислення.

5. Субтест «Понятливість» Містить різноманітні завдання, у яких потрібно відрізнити істотні ознаки від несуттєвих для різноманітних об'єктів і ситуацій, дати оцінку тим чи іншим суспільним явищам, вибрати раціональний шлях рішення проблем, передати переносний сенс прислів'їв й інших висловів. Результати субтеста характеризують обсяг практичних знань, вміння робити висновки на основі життєвого досвіду, спостережливість, здоровий глузд.

6. Субтест «Виняток зображень» Розроблено на основі трансформованого стимульного матеріалу, який запропонований М. Бонгардом. У кожному завданні є набір зображень (фігур), об'єднаних (за винятком одного) за будь-якою загальною ознакою. Необхідно виділити це єдине зображення. Передбачається, що результати субтеста визначаються гнучкістю мислення, здатністю до інсайту, умінням знаходити перцептивно-логічні зв'язки.

7. Субтест «Аналогії» Кожне завдання субтеста представляє собою кілька слів, між якими існує певний зв'язок (ставлення). Необхідно підібрати до запропонованого тут ж третього слова четверте так, щоб у другій парі ставлення між словами було таким ж (аналогічним), як і у першій. Складніший варіант: вибрати кілька слів, аналогічну першій, кількох повністю відмінних пар.

8. Субтест «Числові лави» У кожному завданні пропонується певна послідовність чисел, розташованих за певними правилами. Потрібно встановити закономірність, за якою побудований числовий ряд, і вибрати його продовження.

За результатами субтеста можна судити про розвиток індуктивного мислення, умінні оперувати числами, а також про здатності вловлювати ритм.

9. Субтест «Висновки» Містить однозначні судження (посилки) по одному або два в кожному завданні, для яких потрібно визначити, чи можна з них зробити правильний висновок і який. При виконанні завдання від досліджуваного потрібно вибрати той варіант відповіді, який логічно слідує з посилок, а не просто є висловом, відповідним дійсності. Результати залежать від розвитку дедуктивного мислення, здатності оперувати упорядкованою інформацією.

10. Субтест «Геометричне складання» У завданнях наводяться розділені на частини плоскі контурні геометричні постаті. При виборі відповіді слід знайти ту єдину із кількох цілих еталонних постатей, яка може бути складеною з розрізнених частин. Завдання створено за таким самим принципом, що й такі завдання з Теста структури інтелекту Р. Амтхауэра. Завдання дозволяють оцінювати такі якості суб'єкта, як образне мислення, просторову уяву, перцептивно-комбинаторні здібності.

11. Субтест «Заучування слів» Для запам'ятовування пропонується набір слів, занесених в таблиці за певними категоріям. Через певний час пред'являють власне завдання: виходячи з зазначеної початкової букви, згадати слово (всі слова починаються з різних літер) і відзначити категорію, до якої було віднесено це слово. Субтест побудований за таким самим принципом, що й аналогічний субтест з Теста структури інтелекту Р. Амтхауэра. Субтест дозволяє охарактеризувати не тільки ефективність процесів оперативної пам'яті, й здатність до зосередження.

Питання 5.

Тести для психодіагностування креативності. Тести креативності почали використовувати у 50-ті роки ХХ ст., досліджуючи здатність продукувати нові ідеї, знаходити нетрадиційні способи розв'язання проблемних завдань. Однак дотепер серед дослідників немає єдності в розумінні складових креативності. Не існує її загальноприйнятої теорії, що позначається на розробленні діагностичних інструментів. Здебільшого тести креативності - це тести дивергентного мислення, продуктом якого є нові ідеї і нестандартні рішення проблем. Традиційні тести інтелекту не вимагають творчого мислення, вони зазвичай оцінюють конвергентне мислення, за якого особистість повинна знайти одну правильну відповідь на питання або проблему.

Термін "креативність" (Сг) здебільшого застосовують на позначення розумових процесів, які призводять до прийняття рішень, ідей, осмислення, створення художніх форм, теорій чи будь-яких унікальних і нових продуктів.

Тести креативності (лат. creatio - створення) - психодіагностичні методики, призначені для вимірювання творчих здібностей особистості.

Вивчення креативності започаткував Дж.-П. Гілфорд, який вирізняв у структурі інтелекту конвергентне і дивергентне (творче) мислення. За його

словами, конвергентне мислення актуалізується, якщо людині, яка розв'язує завдання, потрібно, врахувавши безліч умов, знайти єдино правильне рішення. Їх може бути кілька, але ця кількість завжди обмежена. У такий спосіб Дж.-П. Гілфорд ототожнив здатність до конвергентного мислення з тестовим інтелектом, тобто інтелектом, вимірюваним високошвидкісними тестами. Дивергентне мислення розумів як тип мислення, що розвивається різними напрямками. Такий тип мислення допускає варіювання шляхів розв'язання проблеми, несподівані висновки. Дж.-П. Гілфорд вважав операції дивергенції, перетворення та імплікації основою креативності як загальної творчої здатності.

У людей середнього рівня розвитку інтелект і творчі здібності взаємопов'язані. У людини з нормальним рівнем інтелекту (85-115 IQ) зазвичай нормальні творчі здібності. Однак за IQ вище 120 кореляція між творчою та інтелектуальною діяльністю зникає, оскільки творче мислення має не тотожні інтелекту ознаки:

- пластичність (творчі люди пропонують багато рішень, коли інші можуть знайти лише одне або два);
- рухливість (перехід від одного аспекту проблеми до іншого без обмежень однією версією);
- оригінальність (здатність приймати несподівані, небанальні, незвичні рішення).

Оскільки рівень здібностей не завжди відповідає рівню творчості, психологи діагностують як інтелектуальну обдарованість і продуктивність, так і творчу обдарованість і продуктивність (креативність).

Творчу обдарованість і продуктивність характеризують: багатство думки (кількість нових ідей на одиницю часу); гнучкість думки (швидкість переключення з одного завдання на інше); оригінальність; допитливість; здатність до розроблення гіпотези; ірелевантність (логічна незалежність реакції від стимулу); фантастичність (відірваність відповіді від реальності за наявності певного логічного зв'язку між стимулом і реакцією).

У 60-ті роки ХХ ст. Дж.-П. Гілфорд і Е. Торренс створили дотепер використовувані батареї тестів діагностування дивергентного мислення. Створена на основі обґрунтованої Гілфордом моделі інтелекту "Батарея тестів Гілфорда", що оцінюють різні аспекти дивергентного мислення, складається з 10 тестів:

- назва історій (оригінальне продукування семантичних одиниць);
- "що з цим робити" (оригінальне продукування семантичних класів);
- подібні значення (оригінальне продукування семантичних відносин);
- написання пропозицій (оригінальне продукування семантичних систем);
- різновиди людей (оригінальне продукування семантичних висновків);
- "що на підставі цього придумати" (оригінальне продукування символічних одиниць);
- різні групи букв (оригінальне продукування символічних класів);
- створення предметів (оригінальне продукування символічних систем);
- заховані букви (оригінальне продукування символічних трансформацій);
- додавання декорацій (оригінальне продукування символічних висновків).

Кожне завдання обмежене в часі й оцінює гнучкість та оригінальність. Тести супроводжують орієнтовні нормативні дані, одержані від груп дорослих та учнів старших класів. Дослідники, які застосовували ці тести, наголошують на їх високій надійності. Дані про валідність ґрунтуються на дослідженнях валідності факторів запропонованої автором моделі інтелекту.

Б. Торренс трактував креативність як здатність до загостреного сприйняття недоліків, прогалин у знаннях, відчуття дисгармонії. Його тести (ТТСТ) були створені в руслі концепції дивергентного мислення Гілфорда. Однак Торренс орієнтувався передусім на стимуляцію творчих здібностей, а не на результати факторно-аналітичних досліджень. Креативність він вважав загальною здатністю, яка ґрунтується на поєднанні загального інтелекту (фактор О), особистісних характеристик і здібностей до продуктивного мислення. При конструюванні тестів Торренс відмовився від монофакторних тестових завдань (Гілфорд), кожному субтесту його методики доводиться оцінювати декілька характеристик креативності. Відбір завдань був здійснений на основі факторного аналізу.

Тести складаються з трьох частин: вербальної (7 субтестів), образної (3 субтести) і звукової (2 субтести) батарей. Вони призначені для оцінювання чотирьох властивостей дивергентного мислення: поточності (здатності продукувати велику кількість ідей), гнучкості (здатності застосовувати різноманітні стратегії при вирішенні проблеми), оригінальності (здатності продукувати незвичні, нестандартні ідеї); розробленості (здатності детально розробляти ідеї). До цих властивостей Торренс додав адекватність (здатність адекватно сприймати і реагувати), опір замиканню (здатність долати самотність) і абстрактність назви (здатність абстрагуватися від звичайного і закладати у назву певну ідею).

Надійність і валідність тестів Торренса задовільні: надійність ретестова коливається від 0,84 до 0,93 для різних показників вербальної батареї і від 0,7 до 0,85 - для образної батареї. Високі показники валідності критерійної і валідності прогностичної.

Тести Торренса стандартизовані (вербальна і образна батареї). Невербальна частина, відома як "Фігурна форма тесту творчого мислення Торренса", в Україні застосовувалася у модифікації О. Вороніна, який адаптував (1993- 1994) субтест "Завершення картинок" на вибірці менеджерів віком від 23 до 35 років. Метою адаптації було виявлення невербальної креативності як здатності до "зародження" нового, оригінального продукту в умовах мінімальної вербалізації. Позначення досліджуваним описаного словами не суттєве при інтерпретації результатів і використовується лише для цілісного розуміння малюнка.

Модифікований варіант тесту Торренса є підбіркою картинок з набором елементів (ліній). Досліджуваним необхідно домальовувати картинку осмисленого зображення. На думку О. Вороніна, запропоновані ним картинки не дублюють у своїх початкових елементах одна одну і забезпечують надійні результати. Діагностичні можливості адаптованого варіанта методики дають змогу оцінювати такі показники креативності, як оригінальність і унікальність.

В оригінальному тесті Торренса з кількох показників креативності найзначущішим є оригінальність, тобто несхожість створеного досліджуваними. Оригінальність діагностують як статистичну рідкість відповіді. Оскільки ідентичних зображень не буває, йдеться про статистичну рідкість типу (або класу) малюнків.

У блоці інтерпретації наведеш адаптації різних типів малюнків та їх умовні назви, які відображають істотну характеристику зображення. Умовні назви малюнків, як правило, не тотожні їх назвам, запропонованим досліджуваними. У цьому, на думку О. Вороніна, виявляються відмінності між вербальною і не вербальною креативністю. Оскільки тест використовують для діагностування невербальної креативності, запропоновані досліджуваними назви картинок із подальшого аналізу виключають і використовують тільки як допоміжний засіб для розуміння суті малюнка.

Показник "оригінальність малюнка" оцінюють з огляду на масив даних про нього і обчислюють за такою формулою:

$$O_r = 1 - \frac{x - 1}{X_{\max} - 1},$$

де O_r — оригінальність певного типу малюнка; x — кількість малюнків іншого типу; X_{\max} — максимальна кількість малюнків у типі для певної вибірки досліджуваних.

Індекс оригінальності, за Торренсом, підраховують як середню оригінальність за всіма картинками. Якщо оригінальність малюнка дорівнює 1, його визнають унікальним. Додатково підраховують індекс унікальності - кількість картинок для досліджуваного.

У повному тесті Торренса використовують також показник "поточність виконання" - кількість малюнків, за винятком тих, що повторюються (без істотних варіацій), і нерелевантних (що не включають ліній стимульного матеріалу або не є складовою малюнка).

Субтест "Паралельні лінії", де потрібно домальовувати до осмисленого зображення дванадцять пар паралельних ліній, дає змогу з'ясувати гнучкість - наявність різних типів зображень для кожної пари ліній, легкість переходу від одного типу зображення до іншого. Показник "складність зображення" (ретельність розроблення малюнка, кількість доповнень до основного малюнка тощо) характеризує швидше образотворчий досвід досліджуваного і певні особистісні риси (епілептоїдність, демонстративність), ніж характеристики креативності. Інтерпретація результатів тестування залежить від специфіки вибірки, тому адекватні та надійні висновки про людину можна отримати в межах пропонованої вибірки або подібної до неї. Тестування можна проводити в індивідуальному і груповому варіантах.

Для діагностування рівня креативності застосовують й інші методики, не лімітовані часом. Американські дослідники М. Воллах і К. Коган надавали досліджуваним стільки часу, скільки було потрібно для розв'язання завдання, тестування відбувалося у формі гри, приймали будь-яку відповідь. За такого тестування кореляція між креативністю і рівнем інтелекту наближалася до нуля, тобто креативність не залежала від інтелекту. М. Воллах і К. Коган поділили

дітей на 4 групи з різними рівнями розвитку інтелекту і креативності, що відрізнялися способами пристосовування до зовнішніх умов і розв'язання завдань:

1) діти з високим рівнем інтелекту і креативності. Вони впевнені у своїх здібностях, мають адекватну самооцінку, виявляють ініціативність, особисту незалежність думок і дій, успішні, обдаровані, соціально адаптовані;

2) діти з низьким рівнем креативності, але високим інтелектом. Прагнуть успіхів, важко переживають невдачі, бояться висловити свою думку, ризикувати, зазнати приниження, дистанціюються від однокласників;

3) діти з низьким рівнем інтелекту і високим рівнем креативності. Потрапляючи в категорію "вигнанців", погано пристосовуються до шкільних вимог; мають хобі і захоплення на стороні, їх часто не розуміють вчителі й однолітки;

4) діти з низьким рівнем інтелекту і творчих здібностей. Добре пристосовуються, мають адекватну самооцінку, низький рівень предметних здібностей компенсується розвитком соціального інтелекту, товариськістю.

Обдарованим дітям властиві високий енергетичний рівень, мала тривалість сну, підвищена пізнавальна активність, інтелектуальна ініціатива - схильність ставити перед собою складні завдання.

У вітчизняних дослідженнях на основі виокремлення одиниці вимірювання творчих здібностей, названої інтелектуальною ініціативою, розроблено оригінальну методику креативного поля (Д. Богоявленська). Інтелектуальна ініціатива є "клітинкою", в якій синтезуються особистісні риси та інтелектуальні особливості. Одержані за допомогою методики креативного поля дані тісно корелюють із зовнішнім критерієм.

Методиці властиві такі особливості:

- відмова від зовнішнього спонукання і запобігання появі внутрішніх оцінних стимулів;

- відсутність максимального показника (пропоноване завдання розв'язують на кількох рівнях (від часткового до загального) із застосуванням універсальних законів. Це необхідно для досягнення другого креативного рівня - виходу за межі заданого;

- нефіксованість тривалості експерименту (швидкість перебігу психічних процесів не беруть до уваги).

Д. Богоявленська у своїх дослідженнях використала кілька типів специфічних завдань. При вивченні дітей молодшого шкільного віку вона застосувала методику "Морський бій": завдання можна розв'язати методом "проб і помилок" і за допомогою виявлення закономірностей. Методика "Система координат" полягає у роботі з формулами. Найповніше розкрила креативне поле методика "Казкові шахи" (шахові задачі на дошці нетрадиційної циліндричної форми), при розв'язуванні завдань якої шаховий досвід не допомагає.

Методика проведення експерименту складається з попереднього навчання, у процесі якого досліджувані засвоюють загальні правила і прийоми розв'язання цього типу завдань, а також експерименту (розв'язання 12 задач приблизно за годину).

Досліджуваних класифікують за рівнем інтелектуальної активності на такі категорії:

1) стимульно-продуктивний рівень інтелектуальної активності: розв'язання завдань за допомогою гіпотез і відкриттів. Досліджуваний за добросовісної та енергійної роботи залишається на початковій стадії знайденого способу розв'язання. Цей рівень характеризується відсутністю пізнавального інтересу та ініціативи, прагматичністю, вузьким професіоналізмом;

2) евристичний рівень інтелектуальної активності: відкриття закономірностей емпіричним шляхом. Володіючи надійним способом розв'язання, досліджуваний аналізує склад, структуру своєї діяльності, що відкриває оригінальні способи розв'язання, і успішніше розв'язує наступні завдання;

3) креативний рівень інтелектуальної активності (теоретичних відкриттів): створення теорії і постановка нової проблеми. Досліджуваний може припинити запропоновану йому в процесі експерименту діяльність, що висвітлила зовсім іншу проблему. Іноді особа виходить на креативний рівень після розв'язання кількох завдань (здатність розкривати істотне шляхом аналізу одиничного об'єкта). Важливою особливістю цього рівня є самодостатність, байдужість до зовнішньої оцінки, наявність власної думки.

Креативний рівень інтелектуальної активності не є обов'язковою умовою успіху у професійній діяльності. Багато відомих учених володіло евристичним рівнем активності (Рентген відкрив X-промені, Бойль - зворотну пропорційність об'єму і тиску в газі). Теоретично осмислювали ці наукові феномени інші вчені.

Тести креативності переважно критикують за те, що їх прогностична валідність не доведена. За допомогою тестів дивергентного мислення неможливо передбачати творчу поведінку індивіда у майбутньому. З'ясувалося, що діти з яскраво вираженими творчими здібностями, як правило, не створюють нічого оригінального у дорослому житті. Тому багато дослідників пропонує не ототожнювати креативність і дивергентне мислення. Тому для вивчення креативності широко застосовують проектні методики, опитувальники особистісні, опитувальники інтересів, психологічні автобіографії. Останнім часом відбувається злиття особистісного (визнає вплив на креативність особистісних рис і особливостей) і пізнавального (визнає вплив на креативність інтелектуальних, пізнавальних особливостей) підходів до вивчення та вимірювання креативності. Проте результати застосування цих тестів суперечливі, а їх валідність не доведена.

Висновки.

Здібності - визначаються як індивідуально-психологічні особливості людини, що виражають її готовність до оволодіння визначеними видами діяльності і до їхнього успішного виконання, що є умовою їхнього успішного виконання. Під ними розуміється високий рівень інтеграції і генералізації психічних процесів, властивостей, - відношень, дій і їхніх систем, що відповідають вимогам діяльності.

Розглянуте співвідношення задатків і здібностей показує, що, хоча розвиток здібностей залежить від природних передумов, що далеко не однакові

в різних людей, однак здатності не стільки дарунок природи, скільки продукт людської історії.